

TRAUMA, FELISMERÉS ÉS A NYELV HELYE*

Juliet Mitchell

A pszichoanalízis tudománya bővelkedik a trauma különféle meghatározásaiban. Saját definícióm egyszerű lesz: A trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni. A szorongásnak mint figyelmeztető jelnek ezért nemigen vehetjük hasznát. Egy beteg rokon elhalálása vagy egy sérült végtag amputálása előre látható, de ha az esemény traumatikusnak bizonyul, hasztalan az előrelátás. A trauma nem idejében hasít belénk.

A traumát – legyen az gyermekkorban bekövetkezett csábítás vagy csecsemőkorban történt visszaélés, harctéri sokk, háborús erőszak vagy akár neoténiával és a születés megpróbáltatásaival való megterheltség – rendszerint a pszichikai állapotok hipotetikus „eredeteként” tartják számon. Mindamellet, noha a pszichoanalitikus elmélet számára a „trauma” kulcsjelentőségű, önmagában nem igazán áll analízisének fókuszában. Freud feltételezett egy „biológiai talpkövet”, amelyre alapozódva a pszichikai állapotok kialakulnak. Ez a talpkő azonban nem vált pszichoanalitikus kutatás tárgyává. Véleményem szerint a pszichoanalitikus elméletek újraalkotásában ismételten fölmerülő motívum, egy másik „talpkő” a trauma, amelyet akár „tapasztalati talpkőnek” is nevezhetünk. Akárcsak a biológia, ez is kulcsjelentőségű; noha egy eltérő jellegű kutatás területe. Amihez a psi-

* Eredetileg megjelent: *Diacritics*. Winter 1998, 28.4: 121–133.

choanalízis hozzájárulni képes, az nem magának a traumának a megértése, hanem a traumára adott reakcióé.

Mindennapi kontextusban hajlamosak vagyunk a megfigyelő nézőpontjából tekinteni és „traumatikusnak” minősíteni egy sor nehézséget vagy tragikus eseményt. Én inkább az átélő nézőpontjából kívánom meghatározni a traumát. Ez egyben azt is jelenti, hogy különböző emberek számára nem feltétlenül traumatikus ugyanaz az esemény, továbbá, hogy ugyanaz lesz a különféle eseményekhez kapcsolódó élmény, ha traumaként élik meg azokat – bármi legyen is az esemény, és bárki a szenvedő alany. Freud végül is alapvetően emiatt nem értett egyet Otto Rank ama termékeny elgondolásával, hogy a születési traumával magyarázza az emberiség neurozisének eredetét. A trauma a nagy kiegyenlítő. Miért vagyunk különbözőek, hiszen születtünk mindannyian? Emellett, ami a megfigyelő nézőpontjából traumának látszik, az a befogadó pszichikai reakciójának szempontjából tekintve esetleg csupán katalizátor, ami a mindaz ideig önmagában nem traumatikus élményt felszínre hozza (és *vice versa*). Még az olyan szélsőséges élmények, mint amilyen a holocaust volt, sem okoznak feltétlenül az adott egyén elhárító mechanizmusában sérülést. A jelenlegi katalizáló esemény beindít egy korábbi történést, amely traumatikussá csupán a visszamenőleg tulajdonított jelentés által válik. Alighanem minden traumatizálódhat, ami eleven. Valószínűnek tűnik, hogy az ember elhárító rendszerében a sérülésre adott válasz egy általánosítható pszichoszociális szinten jelenik meg. A felismerés és a nyelv kölcsönhatásban lévő társas folyamatok: a másik nélkül sem psziché, sem nyelv nem lehetséges. A tárgykapcsolat analitikusai, köztük D. W. Winnicott, akinek Max Hernandez írását ajánlotta ebben a kötetben,¹ munkásságukat a pszichének szentelték, a lacanisták pedig a nyelvnek. Számomra ez a két terület egymással kölcsönösen összefügg, és együttes vizsgálatuk a gyakorlat és a rájuk alkalmazható elméletek terén egyaránt mindkettő számára előnyös lehet. Fizikai trauma közvetlen utóhatásaként gyakran fordul elő szavakkal kapcsolatos elbizonytalanodás; sőt átmenetileg eltűnhet a helyes kiejtés képessége is. Ennek kétségtelenül megvannak a fiziológiai magyarázatai. Én azonban arra kívánok rámutatni, hogy léteznek pszichológiai párhuzamok. Mindazok a betegek, akik véleményem szerint a trauma valamely vonatkozó formájától szenvedtek, sajátos kapcsolatban álltak a nyelvvel, és éppen ez az, ami foglalkoztat engem. Max Hernandez továbbá leír egy esetet, ahol a beteg kisfiú korában történt

¹ *Diacritics*. Winter 1998.

anális megerőszkolása okozta az elhárító mechanizmusok sérülését. Ugyanakkor sem a beteg tünetei, sem pedig panasza, amivel terapeutához fordult, nem vonatkoztak a szörnyű eseményre – az elhárító mechanizmusok sérülését okozó aktusra. A megerőszkolás nyomán feltáruló szakadékot betöltő helyzet inkább a fel-nem-ismerés vagy ellentettje, a túlzott felismerés „traumájának” tűnik.

Három betegem is igazolja a traumára adott reakciók egyéni jellegét, valamint azt az igényt, hogy ne soroljuk be szükségszerűen traumaként a nyilvánvalóan szenvedést okozó eseményt. A szóban forgó betegek mindannyian átéltek valamit, ami rést ütött elhárító struktúrájukon (az úgynevezett „traumát”); az elhárító struktúrájukon rést ütő esemény helyett mindhármójuk esetében valami más alakította a traumát követő reakcióikat; emellett mindannyiukat különleges kapcsolat fűzte a nyelvekhez, valamint a felismerés kérdéseihöz. Mrs. Peters például sokáig azt a várakozást keltette bennem, hogy valami elviselhetetlenül borzalmas élményre fogunk bukanni a múltjában. Nem így történt. Egy bizonyos esemény azonban, amely látszatra nem is tűnt annyira súlyosnak mint a többi, kétségkívül traumatikus volt. Mrs. Rose ezzel szemben csaknem meggyőződött arról, hogy apja gyermekkorában bekövetkezett halálának számára egyáltalán nem volt jelentősége. Habár Mrs. Rose maga jelentkezett kezelésre, biztosított róla, hogy csupán intellektuális kíváncsiság vezeti; nem hibázik nála semmi sem. A „semmi sem hibázik” ahhoz a tényhez kapcsolódott, hogy apja halálának nincs jelentősége. Az írónak készülő Tom Brown tudott írni rövid, lendületes, felszínes cikkeket, de a nagylelegzetű művet, amit a leginkább szeretett volna, képtelen volt megírni. A nyelvelméletekben és a nyelvek történetében jártas emberként azt állította, hogy az emberi nem rendkívülisége nem a beszéd képességében, hanem a metaforában rejlik. A sérülést okozó esemény megnyitja a felismerés vagy az elutasítás terét, s ennek alapján épül föl a traumára adott reakció.

Max Hernandez klinikai példájában kisfiú korában megerőszkolták a beteget, és otthoni környezetében senki sem vette észre a gyermek levert állapotát az incidens után. A beteg felnőttkorban jelentkező tünete az a kényszerképzet, hogy mindenki őt nézi, rajta nevet, őt követi. Túlságosan is sok figyelmet szentelnek neki, holott a tényleges eseményt követően, továbbá az analitikus kezelés során létrejött áttételviszonyban úgy érzi, egyáltalán nem fogad el és nem is kap figyelmet. A józan ész azt mondatná velünk, hogy maga a megerőszkolás a traumatikus esemény. Ezzel szemben valójában a fel-nem-ismertség vagy észre-nem-vettség emléke kísért tovább, karöltve a tünettől, miszerint szenved a túlzott és nemkívánatos figyelemtől. (A pszichoanalitikus munka tulajdonképpen tárgya a tünet, amely

mindig konfliktust foglal magában – esetünkben a figyelem iránti vágyat és az analízis erőszak felismerésének tiltását.) Elsőként a felismerésnek kérdésével kívánok foglalkozni.

I.

Tom Brown, ez az érett férfikor első éveiben járó sikeres ember, elmesélte nekem, hogy amikor jóval fiatalabb volt, megfordult fejében az a gondolat, hogy anyja esetleg valójában él valahol, ám még ha így volna is, és találkozhatna vele, akkor sem ismerné fel őt. Elmondta azt is, hogy tényleg történt valami ehhez hasonló: kamaszkorában volt egy nagyon komoly, több mint három éven át tartó kapcsolata. Amikor a lány szakított vele, teljesen összeomlott. Néhány évvel később a lány „váratlanul” fölhívta őt, ő pedig nem ismerte fel. Bár tudta, hogy kicsoda, nem volt képes ráismerni a hangjára sem a telefonban, sem a hívás után. Együtt töprengtünk a felismerés e hiányának természetén. Tudta, hogy kicsoda a lány, különösebben még csak meg sem lepődött a jelentkezésén, teljes egészében föl tudta idézni a kapcsolatukat; mégsem ismerte fel. A felismerés képességéről beszélgetve egyetértettünk abban, hogy a kognitív és az affektív felismerés – a tudás és érzés – közötti szakadék nem igazán alkalmas Tom élményének magyarázatára, de még leírására sem.

Tom anyja a fiú hatéves korában halt meg. Egyáltalán nem volt emléke róla, és számára a kettőjükéről készült fénykép látványa is csak azt bizonyította, hogy az az asszony nem az ő anyja. Társaságában az asszony negatív előjelet kapott. Tudta, hogy kicsoda, és ha valaki mással tűnt föl egy fényképen, akkor az anyja volt, ha azonban ők ketten voltak a képen, akkor nem lehetett az anyja. Tomnak, miután barátnője elhagyta, anyjáról az egyetlen álma az volt, hogy vissza tud emlékezni arra, hogy volt anyja. Elmondva ezt, kíváncsivá vált, hogy a barátnőjével való szakítás előtt vajon voltak-e, mindennapos, összefüggő emlékei az anyjáról. Erről folytatott beszélgetéseink során mindketten arra jutottunk, hogy emlékérzeteink különös természetűek, előhívnak dolgokat, amiket egyikünk sem várna, másokat pedig feledésben hagynak. Így az eszmecsere ismétlések, ráismerések, bizonyosságok és bizonytalanságok szokatlan mérvű ide-oda cikázása volt.

Egyszer csak azt kérdeztem tünődve: „Vajon, amikor a vég közeledtével készült meglátogatni az anyját a kórházban, nem figyelmeztette-e előre valaki, hogy anyja nem fogja felismerni?” „Persze hogy figyelmeztettek – válaszolta Tom –, erre tisztán emlékszem.” Amikor ezt mondta, a megértés

egy újabb darabkájának föltárulását éltem át és ezzel együtt azt a fölismérést, hogy csupán elismételtem valamit, amit Tom már réges-rég elmondott nekem. Ikonikus epizódként kezelhetjük ezt a részletet. Kérdésem: mit él át/mit gondol az a kisgyerek, akinek azt mondták, hogy anyja nem ismeri fel – és mit gondol akkor, amikor azután tényleg nem ismeri fel őt? Az utóbbi valahogy kevésbé tűnik problematikusnak, mint az előbbi. Egy hatéves kisgyerek elég érett lehet ahhoz, hogy anyja betegségének tulajdonítsa a fel-nem-ismerés tényleges élményét. Az az elvont gondolat azonban, hogy a világon vagyok, és aki ide „vetett”, az nem ismer fel engem, számomra mélységesen zavarónak tűnik. Hogyan tudja feldolgozni a gyermek, ha olyan kontextusban kell erről értesülnie, amelyben a beteg, akinek személyes jelenlétéhez a dolgot köthetné, nincs jelen? Elképzeltem Tomot, egy rendkívül tehetséges kisfiút, amint értelme révén és a képzelete által egyaránt megragadni igyekszik a közölteket.

Fölvetettem Tomnak, hogy ellenkezőjébe fordította ezt a képtelen gondolatot, és ahelyett, hogy őt nem ismerik fel, elképzelte, hogy ő lesz az, aki majd nem ismeri fel az anyját; és a barátnőjét csakugyan nem ismerte fel. A kocsi hátuljában ülő kisgyerek, aki haldokló anyját készült meglátogatni, úgyszólván „magára próbálhatta” a gondolatot, hogy nem ismeri fel az anyja, azáltal, hogy az anyját ő nem ismeri fel. Mit vonna maga után ebben a kontextusban a „felismerés” vagy fel-nem-ismerés? Lehetséges volna, hogy tudja, ki az anyja, viszont ha együtt vannak mégsem tudja, ki ő? Tudná, hogy ki az anyja, ha szerettei közül együtt látná valaki mással – hiszen ezt senki semmivel nem cáfolta meg. Ez az „anyának” nevezett személy státusának vagy helyzetének ismerete volna – ahogyan azt is tudta, a barátnője kicsoda, amikor az fölhívta őt telefonon –, nem volna viszont a személyes kapcsolat felismerése. Márpedig, ha anyját nem ismerte fel, akkor a dolog természetéből adódóan nem is lehetett az anyja – ahogyan az eredeti hipotetikus szituációban sem lehet ő a beteg asszony fia, hiszen az nem ismeri. (Otthoni környezetében szemlátomást úgy vélték, hogy Tom még túl kicsi ahhoz, hogy anyja halála számára bármi lényegeset is jelentsen).

André Green vetette föl a gondolatot, miszerint a hiány a fantázia előfeltétele. Az ember, saját fogantatásánál nem lévén jelen, megálmodja az ősjelenetet. Én a hangsúlyt a világból való tágabb értelemben vett saját hiányzásunknak a dilemmájára helyezem: a gyermekornak arra a természetes és ugyanakkor rendkívüli rémületére, hogy a világ nélkülünk is létezik. Valaki vagy valami elhelyez minket a világban. Látnak engem, tehát létezem; becsukom a szemem, és nem láthattok; ez az egészen kis gyermek kukucsjátékának korai változata – nem láthattok, mert én nem látom a vi-

lágot. Lehetséges, hogy nemcsak azért érezzük magunkat biztonságban ismerős helyen, és idegen helyen bizonytalanul, mert ismert tárgyakhoz kötődünk, hanem azért is, mert úgy érezzük, az ismerős környezet lát bennünket, míg az ismeretlen nem lát? Mindez összhangban van a támogató környezet Winnicott és Bion által hangsúlyozott szerepével, továbbá elgondolásaik Max Hernandez általi újraértékelésével. A „felismerés” Winnicott műveiben kiemelkedő jelentőségű fogalom. Valóban, lehet, hogy pusztán megerősíti ezeket a megfigyeléseket a Tom élményéről adott beszámoló; ellentmondásban bizonyára semmiképpen sincs velük. Mindenesetre, én katasztrofikus kudarca szempontjából kívánom vizsgálni az elképzelést és a folyamatot. Úgy gondolom, ezáltal teljesebb képet és néhány újabb kérdést kaphatunk a traumareakció elméletéről.

A tárgykapcsolat-elmélet módszertani kiindulópontja a freudi és lacani elmélettől eltérően a normális, egészséges fejlődés. Mi történik, ha az „abnormálist” vagy a patológiást vallató freudi metodológiát alkalmazzuk a tárgykapcsolatokra a fiktív „normális” helyett? Az „abnormitás” vonatkozó formájának – a felismerés kétségei miatt – az autizmus tekinthető. Sem az én betegem, Tom, sem pedig Hernandez betege nem volt autista; különféle adatok sorainak a figyelembe vételére épültek meggondolásaim. Az autizmus, úgy tűnik, katasztrofális fel-nem-ismerésen alapul. Az autistákat, és az autisták önmagukat, idegenként érzékelik. Rejtélyes, hogy egy olyan kitűnő kutató pszichológust, mint Francis Tustin, életének tizenegyedik órájában az a nézet kerítette hatalmába, hogy az autizmusnak valamilyen biológiai alapjának kell lennie. Lehetséges. Nincs rá semmiféle bizonyítékunk. Viszont számos okból – amelyek némelyikének a trauma szempontjából is jelentősége van – az autizmus biológiai hangsúlya redundánsnak tűnik. Ez nem jelenti azt, hogy az autizmus megélése, sőt akár megfigyelése is ne eredhetne olyan problémából, amely annyira alapvető, hogy biológiai természetűnek tűnik. Ez az, ami szerintem valójában történik.

Max Hernandez kitér arra, hogy a traumaelméletek gyakran térnek vissza neuropszichológiai modellekhez vagy a fizikán alapuló tudományos megfogalmazásokhoz. Mindez szellemi játszadózás marad, ha eredeti traumának a sérülést okozó eseményt tekintjük. A megerősökölés, az anya halála vagy ezek lehetséges következményei mögött nem lehet semmiféle biológiai ok. Miért szorulnak hát a traumaelméletek – szándékaik ellenére – biológiai modellekre? Nem hiszem, hogy azért volna így, mert az élménynek ezen a szintjén képtelenek vagyunk fogalmat alkotni a pszichikairól. Inkább azt mondanám, azért, mert az élmény szintje *a* biológiai szint. Azért kötődünk természettudományos magyarázatokhoz, mert bennük létélményünk visszhangzik.

Freud, Lacan, Green, Hernandez és még sokan mások úgy beszélnek és írnak a nyílásról (*trou-ma*), a sebről, vagy a teljes függőségről (amely szükségessé teszi a támogató környezetet) mint a trauma feltételéről vagy kifejeződéséről. De lehet hogy mindez másképpen van: ezek a sebek vagy rések csak az eredeti fel-nem-ismerés kontextusában jöhetnek létre, ami többé-kevésbé része az általános emberi sorsnak, viszont abnormálisan vagy végzetesen komoly lehet. Tom Brown számára a fiát fel nem ismerő haldokló anyja traumatikus élményt jelenthetett, hiszen – mivel nevelőnők közt nőtt fel anyja elhúzódo betegsége miatt – már nem volt bizonyos benne, hogy az anyja fia. Alapkérdése ez lehetetne: ki vagyok én az általam látott személy/világ számára? Később pedig ez: az a férfi ennek a nőnek a barátja, az a gyerek annak a nőnek a fia/lánya – de ki vagyok én? Ez a „ki vagyok én?” nem az önálló identitás kérdése, hanem inkább helymeghatározás. Az elég jó szülő, akinek szerepét Winnicott kulcsfontosságúnak tartja a mentális egészség szempontjából, az „igaz szelf” kialakulását elősegíti ugyan, de kategorizáló tudást nem biztosít; nem helyez el, nem alakít ki rokonsági viszonyokat, nem mondja meg, hova tartozik valaki a világban. Tom Brown nevelőnője például minden bizonnyal „elég jónak” tűnik: Tomban nem fejlődött ki hamis szelf – ugyanakkor nem tudta, hogy a világban *hol* helyezkedik el.

James Strachey az olvasást és az írást az anya testével hozza összefüggésbe. Tomnak az az érzése, hogy nem fogja felismerni az anyját, kétségtelenül összekapcsolódott az írásra való képtelenségével. Mindketten kíváncsiak voltunk, hogy ennek az írásképtelenségnek vajon köze van-e egy anyjára irányuló vágy gátlásához. Ez is lehet, de az anyja halálával való azonosulás sürgetőbb volt az anyja életéhez kapcsolódó gátlásnál. Amikor anyja meghalt az agyműtétje után, Tom, mintha megsebesült volna, egy kötésszerű sityakkal a fején szaladgált föl és alá; nem szívesen vált volna meg „úrhajósisakjától”² – amely metaforaként sűrítette magába azt az űrt, amit anyja a halálával hagyott maga után és a vele való azonosulást. Ha én vagyok te, vagy ő valaki más, akkor te, ő, a „másik” nem hívható elő az emlékezetből, mert nincs elegendő távolság a két kifejezés között. Mintha Tom agyában egymás metaforái lettek volna ő és anyja. Úgy gondolom, hogy a hisztérikus reakció mögött autisztikus állapot rejlik. A trauma után kialakult a fel-nem-ismerés autisztikus helyzete.³

² Az angol eredetiben: „crash helmet” = bukósisak – crash-helmet, crash – nyersvászon, to crash – összetör, összezúz, lezuhan. (*A ford.*)

³ Hálás vagyok Polly Vittorininek, amiért olvashattam és beszélhettem vele. Lásd: „Self and Attachment in Autism” c. kéziratát – Faculty of Social and Political Sciences, University of Cambridge, 1998. június.

Számos aspektusa van a felismerésnek. Azt állítom, hogy a felismerésnek valamely alapvető aspektusa pusztul el katasztrófálisan a trauma során. Más szóval, a sérülést okozó eset csupán fegyver, ami a felismerés iránti szükséglet emberi szintjébe metsz bele. Amikor egy bombázást átvészelt londoni nőt a második világháborús bombatámadás pusztításai felől kérdeztek, a bombázást még csak meg sem említette, ehelyett – a felismerés kudarcának hasonló példájaként – egyfolytában arról panaszkodott, hogy szomszédja nem adta vissza a kölcsönkért teát.⁴ Ha az, akivel a leendő autista újszülött érintkezik, elutasítja a testet, akkor lehetséges szelférzetét utasítja el, vagyis azt, amit Freud test-énnek nevezett – elébe vágva ezzel a nyelv lehetőségének. Ez az egyén pszichikai létezésének alapköve. A trauma bárkiben képes újraéleszteni az autisztikus állapotok aspektusait, mert valószínűleg az ember sorsa a test bizonyos fokú elutasítása, a test valami idegenszerűként érzékelése – Julia Kristeva „megalázásról” beszél, amikor ezt az elutasító szempontjából írja le. Az autizmus jelenti végső soron az elutasított kilátásait.

2.

Mrs. Peters megkért, hogy nevezzem meg számára a testrészeit. Azt sem várta el tőlem (mint ahogyan bárki mástól sem), hogy felismerjem őt, eltekintve afféle külső jelzésektől, mint az időpont, amikor látogatását rögzítettük – ha máskor jött, bizonyos volt benne, hogy nem tudom, kicsoda is ő. Mrs. Peters egyfajta jelenkori holocaustban élt; minden percben a saját vagy valaki más halálától rettegett. Aggasztott, hogy meggondolatlan viselkedése szuicid jellegű. Ezek a vonások azonban a baleseti hajlamot és az önmagukat súlyosan veszélyeztető gyerekeket juttatták eszembe. Azokat, akik így szeretnének vészjelzéseket adni valamiről, ami traumatikus a környezetükben, valamiről, amit nem tudnak szavakba foglalni. Mrs. Peters már fiatal felnőtt lány volt, amikor apja, valószínűleg verekedés áldozataként, meghalt. Mint életében már annyiszor, inkább zavart és bizonytalanságot érzett, mintsem a tudomására jutottakkal összhangban álló érzelmeket. Miközben Mrs. Peters gyerekkorában olyan közösségben élt, amelyben az alkohol tilos volt, és amelyben apját az idősebbeknek kijáró tisztelettel kellett volna övezni, Mrs. Peters apja krónikus, önkontrollját veszített alkoholistává vált.

⁴ Személyes közlés a háborús élményről Enid Bálint pszichoanalitikustól.

A traumát ugyanakkor mégsem az erőszakos, szétesőben lévő otthon szörnyűsége jelenthette, hanem az, hogy Mrs. Peters kétéves korában anyja vele együtt körülbelül három évre elhagyta férjét. Mrs. Peters csecsemőként minden bizonnyal rajongott apjáért. Annyi ideig nem látta őt, ami egy kisgyereknek túlságosan hosszú ahhoz, hogy megőrizze emlékezetében, és amikor visszatért, már idegen volt számára. Ha pedig apja idegen volt, ő sem tölthette be a lánya szerepét. Mrs. Peters viszonya a nyelvhez és a traumához a hisztérikus tünetek korai pszichoanalitikus felfogásával van összhangban. Amikor apja meghalt, Mrs. Peters, aki akkoriban szülte számos gyermekei egyikét, emlékezte szerint egyedül bevonult egy szobába, és – egyfajta transzban – órákig álldogált a szoba közepén. Az apa, akiről azt gondolta, hogy egész életében keresztként kell *viselnie*, nem volt többé. Hogyan *viseltessen* ennek a megváltásnak az *elviselése* iránt? Mrs. Peters, aki volt már *viselő*s, erre azt a választ adta, hogy ugyanígy kellene az apjával is *viselkednie*.⁵ Fantáziájában apját egyfajta homunculusként a gyomrában tartotta, azonosítva azt az anyaméhkel.

Freud, a hisztériáról Charcot-val közösen folytatott munkájukból (és különválásukból), valamint az afáziáról szóló részletes és átfogó tanulmányából kiindulva a traumát először egy nyelvi kifejeződő tünettől kapcsolta össze, ami maga után vonta azt a gondolatot, hogy a gyógyításnak a nyelven keresztül kell történnie. A Mrs. Peters tudatában született képek némelyike nagyon is emlékeztetett Freud első betegeinek képeihez, akiket Freud arra kért, beszéljenek arról, amit látnak. Az, hogy a hisztériát trauma hozhatja létre és a nyelv által gyógyítható, nem azonos azzal a problémával, hogy milyen hatással lehet a trauma magára a nyelvre. Ennek ellenére az előbbi megoldás – úgy tűnik – magában rejti az utóbbi problémát. Hány pszichoanalitikus vagy érdeklődő olvasó emlékszik arra, hogy az 1900-as évben Freudhoz került Dóra (Ida Bauer) legkellemetlenebb tünete az afónia – az artikulálás képességének hiánya – volt? Majd miután otthagya a kezelést, volt egy hat hónapon át tartó afóniás korszaka – ez volt az egyik a két tünet közül, amelyekkel Freudhoz visszatért. Az afónia újbóli megjelenése sem figyelmet, sem magyarázatot nem nyert (holott a másik tünet, az „arcidegfájás” a nyelven keresztül összekapcsolódik Dóra büntetésével, amiért a múltban Herr K-t arcul ütötte). Ha a beszéd az új „beszélgető kúra”, akkor ennek az ára, úgy tűnik, a beszéd valamiféle hiánya illetve, torzulása, ami önmagában is tünet (lásd Greenberg 1997).

⁵ Az angol eredetiben: „to bear” – 1. hordoz, visel, cipel; 2. elvisel, eltűr, kibír; 3. szül. (*A ford.*)

A tünet a test-mint-tudat szintjére való regresszió, azt azonban el szokás felejtetni, hogy a beszéd korai aspektusai testiek. Mrs. Peters el tudta magyarázni nekem, hogy azért van szüksége rám, hogy elmondjam neki, amit nem tud. Nem tudta, hogy a száját szájnak hívják, a fülét fülnek, és így tovább. Azt is elmondta, hogy párbeszédünk átsuhant a tudatán, és ő futtában megragadott egy szót, és belekapaszkodva abba az egyetlen szóba, elfogadhatónak tűnő választ szerkesztett. Számos szóval és kifejezéssel kapcsolatban egész fóbái voltak. Előfordult, hogy ha nem tudta körvonalazni, amit mondtam, az általam használt bizonyos szó, vagy az általa hozzáfűzött asszociáció rendkívül heves epilepsziás jellegű rohamot váltott ki belőle amíg a díványon feküdt. A szavak, amelyek Mrs. Peters epilepsziás jellegű rohamait kiváltották, amelyeket nem tudott és másnak sem engedett kimondani, olyan szavak voltak, mint az „akar”. Maga a nyelv karneváli csábítások titkos, de valóságos színháza volt Mrs. Peters számára; a szavak fizikai jelleggel rendelkeztek, gyakran szexuális aktusok voltak. Klein ennek jó leírását adja a gyermekek olvasása és írása szempontjából: „Fritz számára a pont az »i«-n, mint ahogy általában a mondatvégi pont és a kettőspont is a pénisz döfő mozgását juttatta eszébe. A kilencéves Greta az »u« betű ívéhez a kisfiúk vizelésének ívét asszociálta.” (Klein, 66.) Úgy gondolom, nem minden traumára adott nyelvi válasz szexualizált. A szavak szexualizálásának feltétele, hogy leválasszuk őket a szokásos jelentetteikről.

Joyce McDougall a *Theatres of the Body* (A test színháza) című könyvében olyan pszichoszomatikus betegekről beszél, akiknek esetében a beszéd-képesség visszaszorult: „súlyos szomatikus betegek között gyakran előfordul a világ (Winnicott hamis »szelf-fogalmát« idéző) maradványával folytatott pszeudonormális kommunikáció, amelyben a szavak, sőt maga a nyelv is hajlamos megválni emocionális megfelelőjétől, legalábbis a személyiségnek abban a részében, amely állandóan meggátolni igyekszik a pszichotikus felhangokkal kísért primitív szorongások felismerését” (McDougall, 30.). Mrs. Rose-zal kétségtelenül pszeudonormális kommunikáció zajlott. Ennek az oka nem a szavak érzelmeiktől való megfosztottsága volt – inkább az érzelmekkel való túlságos elárasztottságuk. Gyakran kitartott amellett, hogy mondtam bizonyos dolgokat, holott biztosan tudtam, hogy nem mondtam azokat. Igazát azzal próbálta bizonyítani, hogy emlékszik, szavaim mennyire sértették, vagy mennyire keltettek benne örömet, fájdalmat vagy izgatottságot. Természetesen mindannyian élünk meg szavakat érzelmi úton, Mrs. Rose esetében azonban úgy tűnt, hogy alapvetően így éli meg őket. Ő maga, noha nem érzelemmentesen, de annyira mai zsargonban beszélt, mintha nem egészen volna a sajátja a nyelv. Ez, úgy gondolom, abból

az erőfeszítéséből fakadt, hogy elkerülje a kommunikációnk által kiváltott érzelmözönt. Mégis, a nyelv sem volt övé.

Mrs. Rose-nak figyelemreméltó ideig csupán ikonikus álmai voltak, amelyekből nemcsak a történet, de a kontextus is hiányzott; asszociációi sem tűntek meggyőzőnek, sőt mintha csak színlegesek lettek volna, sohasem vezettek sehová. Álmodott például fél pár fülbevalóról – majd mindkettőnket függőben hagyott. A csecsemőnek képek és hangok egyidejű tapasztalására van szüksége; ha az álmokról mint a vizuális szintre történő „regresszióról” beszélünk, az csupán a későbbi verbalizáció szempontjából tekinthető regresszióknak, valójában inkább egy alternatív reprezentációs módot jelent, amely a másíknál nem szükségszerűen primitívebb. Ha valaki megnémul valami miatt, túlsúlyban lehet egy másik érzés. A némaság volt Angliában az első világháborúban megrokkant katonák messze leggyakoribb pszichiátriai tünete. A katonák emellett *elmondhatatlan* rémálmodoktól szenvedtek. Mrs. Rose ikonikus képei nem annyira rémálmodoknak, mint inkább zárványoknak tekinthetők. Wilfred Bion az „összefüggések elleni támadást” szkizoid mechanizmusként írta le. A szenvedő alany nem akarja ismerni a kapcsolódásokat. Mrs. Rose álmképei azt állították, hogy nem hozhatók egymással összefüggésbe a gondolatok. Ha arra kérjük a beteget, hogy foglalja szavakba álmait, nyilvánvalóan progresszív mozgást indítunk el – a szavaknak csupán egymáshoz viszonyítva, jelölők láncaként van értelmük. Ebből a nézőpontból tekintve regresszív az álmok vizuális dimenziója.

Csak hogy még mielőtt Mrs. Rose szavakba önthető álmokat álmodott volna, véletlenül rájöttem valamire. A vizuális ikonok verbális ikonokként kommunikáltak magukat – nem egyenként szó szerint, mint a „függőben létként” fordítható fülbevaló esetében, hanem egyfajta kommunikációs módként. Köztudott, hogy a hisztériás beteg, miközben bizonyos szavak jelentését elfojtja, testi tünetekben átéli a hozzájuk tapadó érzelmet: a gondolat elfojtódik, a test viszont megköti az érzést. Bizonyos durva megjegyzések így „pofonként” hatnak”; a jelentés elfojtódik, az érzelem pedig arcidegrángásba fordul át. Mrs. Rose-nak köszönhetően rá kellett jönnöm, hogy – ahogyan a Joyce McDougall által tárgyalt esetekben is – az érzelmeiktől mentes beszéd csakúgy mint az általam „lakatlannak” nevezett beszéd, arra utalnak, hogy az érzelem mégiscsak megjelent volna a szavakban, ha kimondták volna őket. Ehelyett azonban szakadék vagy távolság jött létre, úgyhogy Mrs. Rose Ann Sexton, a hisztériás költő szavaival élve „NYELVET beszélt”. Az a gondolat, hogy a test tartalmazza az érzést, a tudattalan pedig a tiltott eszmét, valójában a karteziánus hasadás egy másik formában való továbbélése. A pszichoanalitikus gyakorlat saját elméleté-

ben hisz: egy értelmezés a beteg szempontjából csupán akkor válhat terápiás hatásúvá, ha a beteg nemcsak megérti, de át is „érzi” azt.

A pszichoszomatikus tüneteket és a konverziós tüneteket gyakran összekeverik. Egy pszichoszomatikus szituációban a test és a tudat éppúgy hatnak egymásra, mintha azt mondanánk „nem kell depressziósnak lennünk ahhoz, hogy elkapjuk a náthát, de azért úgy könnyebb”. Egy hisztériás konverziós tünet során a test tulajdonképpen eljátszik egy gondolatot, ami egyszerre kívánt és tiltott. Mindig konfliktus, feszültség áll fenn az elgondolandó és átérzendő gondolat és érzelem, valamint az ennek útjában álló internalizált tiltás között. Meg vagyok győződve arról, hogy számos konverziós tünetnél ezt a konfliktust a tudat és a test *egyaránt* működteti. A konverziós tünet más szóval nem a tudatról a testre történő fordítás: a tudat és a test együtt tevékenykedik. Ha a traumára adott válasz retrospektív módon használja az anyagot, akkor Mrs. Rose egyik esete ikonul szolgálhat a nyelvhez való viszonyának megértéséhez. Azelőtt, hogy apja bármilyen betegségben szenvedett volna, Mrs. Rose-nak, ennek a kétségtelenül ragyogó lánynak teljesen lehetetlennek tűnt, hogy megtanuljon olvasni. Az iskolában a „nézd és mondd” módszert alkalmazták, ő pedig egyszerűen nem értette, hogy miért kellene egyáltalán bármely adott szót valamely adott tárggyal összepárosítani. Persze, bizonyos értelemben igaza volt. Amint ez nem ritka a nyugati világ diszlexia-járványa közepette, sohasem tanult meg olvasni ezzel a módszerrel. Egy kedves szomszédja történetesen a fonetikus módszerrel megtanította. Mrs. Rose ezen keresztül azt is megtanulta, ha az ember elég eltökélt, bármi megtanulható.

A tanulás a megértés mellé rendelhető. Általában úgy gondoljuk, hogy a tanulás az, amikor bemagolunk valamit, mint a matematikai táblázatokat. Valójában azonban bármit megtanulhatunk, noha az így szerzett tudás végző mennyisége kétségtelenül véges. A számítógépek modellül szolgálhatnak a tanuláshoz, a megértéshez azonban nem. Megtanuljuk a nyelvet, és ugyanakkor megértjük a nyelvet. Organikus eredetű afázia esetében, amikor valamilyen fizikai trauma következtében a nyelvi képesség vesz el, egy második vagy később elsajátított nyelv az, ami először elveszik. Érdekes módon a hisztériás afáziára ez nem érvényes. Anna „O”, Breuer páciense angolul beszélt, miután elveszítette anyanyelvét, a németet. A tanulás és megértés közti különbség semmilyen területen, természetesen nyelvi téren sem abszolút. De mindent összevéve a megértés specifikusabban emberi vonás, és magában foglalja a társadalmi szabályok bensővé tételét. A tilalmak megszegéséhez hozzáértenénk, hogy lelkiismereti büntetést von maga után, nem pedig gyakorlatit, mint a tanult válaszok esetében. A különbségre az a kutya volna

példa, amely ha lop, fél a veréstől, és az a gyerek, aki nem lop, mert úgy gondolja, hogy ilyet tenni nem szabad. A tilalomnak esetleg sem oka, sem értelme nincs – egyszerűen tudomásul vesszük konszenzuális alapon. Fonetikusan megtanulni olvasni olyan, mint amikor először hangutánzás révén tanulunk beszélni, míg a „nézd és mondd” vagy a „mutasd és mondd” módszer egy konszenzuális és önkényes elv elfogadását feltételezi.

A reprezentációkként működő szavak keretei között történő olvasás kudarcra Mrs. Rose-nál megelőzte az apja halála okozta traumát. Ha viszont a hiány – a reprezentációhoz szükséges hiány – elfogadására való képtelensége már előbb fennállt, akkor vajon lehetett-e egyáltalán apja halálára adott reakciója traumatikus reakció? Apja halálakor Mrs. Rose már jól fel volt vértézve, mintha csak valami korábbi eset vagy szituáció lett volna traumatikus. Mégis, amikor apját végül kórházba vitték meghalni, Mrs. Rose-nak eszébe jutott, hogyan omlott az apja ágyára. Amint belesüppedt, úgy érezte, ő maga vált ágygá. Ő lett az ágy és az apa. Ugyanekkor azt mondták neki: sohasem fogod viszontlátni apádat. Mrs. Rose számára a nyelv szó szerinti nyelv volt. Tom Brownhoz hasonlóan sohasem „látta” viszont az apját a szó semmilyen értelmében sem, hiszen ettől fogva sohasem tudott visszaemlékezni rá, vagy lelki szemeivel maga elé idézni őt. Konfliktus keletkezett az apjától való megszabadulás által keltett izgalom körül, és így – preödipális fallikus énjében – az el nem ismert kasztrációs fenyegetés körül. Láthatatlan „apává” vált viszont, majd pedig halott apává hirtelen ájulásrohamaiban, amelyek rendszeresen előfordultak nála – hasonlóan Mrs. Peters epileptikus rohamaihoz.

3.

Mrs. Peters nagyjából kilencéves volt, amikor a következő intellektuális döntésre jutott: mivel mindenki jogában állónak érezte bizonyosan állítani, hogy ez az ember az apja, jobbnak látta egyetérteni velük. Ez a döntés egyenértékű volt Mrs. Rose nehézségeivel az olvasás megtanulásában. Az önkényesség elfogadásával kapcsolatban Mrs. Petersnek is nehézségei voltak. Mrs. Rose és Mrs. Peters ugyanazon érem két oldalát mutatta meg: Mrs. Peters az önkényességet saját akaratából való működésmóddá tette – ami természetesen önellentmondás. Azt az önkényes kijelentést, amely szerint jobban teszi, ha ezt az embert apjaként ismeri el, Mrs. Peters megerősítette; de mivel teljes egészében saját ellenőrzése alá vonta, ura, nem pedig rabja volt, ezért nem volt számára jelentősége. Amikor Mrs. Peters

kezdett rájönni arra, hogy a szónak lehet referense, és fordítva, megbénult a nyelve, illetve afóniássá vált. Végül képes volt elmondani, hogy látja a szavakat a fejében, de nem tudja onnan kiszedni őket. Hozzáfűzte, hogy ehhez az élményhez a szélütés nagyon hasonló lehet. Elmozdulását a referensek nélküli nyelvtől a beszédképtelenség felé az a felismerés váltotta ki, hogy gondoltam rá, amikor nem volt ott. Ez szörnyű sokkot jelentett számára. Mrs. Peters és Mrs. Rose mindketten azt hitték, hogy sohasem verem ki őket a fejemből. Mrs. Rose olyan emberekről és eseményekről beszélt nekem, akikről és amelyekről semmiféle tudomásom nem volt, mint ha én éppúgy ismerném őket, mint ő (e feltételezés bizonyos fokához gyakran az analitikus szituáció vezet – nála azonban minden mértéket és makacsságot felülmúlt). Ez csak látszólag állt ellentmondásban a sokkal, hogy a távollétükben gondolni tudtam rájuk. Ha sohasem lennének nélkűlük, akkor mindketten hihetnék úgy, hogy nem tudok gondolni rájuk, ha nincsenek jelen. Ahhoz, hogy távollétükben gondoljak rájuk, tudnom kellett volna, hogy nem szükségképpen tudom, mit tesznek vagy gondolnak éppen, mivel ők és én különálló lények vagyunk.

Mrs. Rose éppen azt nem tudta elfogadni, hogy habár egy szót konszenzuális, de önkényes alapon rendelünk egy dologhoz, mégis így kell elfogadnunk. Ennek az önkényes kapcsolatnak az el-nem-fogadása azt jelentette, hogy nem lehet szakadék szó és dolog között. Nem szó és dolog azonosságát jelentette ez, mint a tényleges pszichózisban, inkább azt, hogy Mrs. Rose ragaszkodott ahhoz, hogy a szónak és a dolognak azonosnak kell lennie, és nemigen tudta megérteni, hogy miért ne lehetnének azonosak. Fejlődés-lélektani szempontból ez arra a szintre tehető, ahol a gyermek, Hanna Segal szavaival „szimbolikus megfeleltetéseket” végez. Ebben az esetben azonban lényeges az, hogy a szó, amelynek a dologgal azonosnak kell lennie, nem lehet egyben reprezentáció. A reprezentáció leválasztás függvénye. Mrs. Peters akkor vált afóniássá, amikor engem saját magáról leválasztottként tapasztalt meg (és *vice versa*), ettől fogva úgy élte meg a szavakat, mint olyasvalami reprezentálóit, amiről leválasztották őket. Nem voltak többé a tárgyaikkal megfeleltethetők.

Dóra esetében Freud, aki azt hiszi, hogy a lány szerelmes Herr K-ba, azal a magyarázattal számol be a lányon jelentkező afóniás tünetről, hogy ha Herr K. hiányzott Dóra társaságából, nem volt szüksége beszédre – helyette írt. Noha Freud a kezelés utáni afóniáról nem beszél, az értelmezés alighanem áttehető az analitikusra: amikor Dóra elhagyja Freudot, újra nincs többé szüksége a beszédre. Csakhogy a szövegből valami más derül ki: általában, Dóra álombeli távollétében, az anyja az, aki ír neki. Megírja a lá-

nyának, hogy hazajöhet, mert meghalt az apja. Az elnémulást létrehozó trauma kiválthatja a halállal való azonosulást is.

Mrs. Rose-nak volt egy fedőemléke; apja mindenes volt, és kislánykorában gyakran segített neki kirázni a ponyvát a napi munka után. Maga előtt látta a jelenetet – ő maga a ponyva egyik végén, négy sarkából kettőt a kezében tartva, a ponyva rázkódik, potyognak lefelé a faforgács vagy törmélékdarabok, rázkódik a másik két sarok is – de aki rázza, mindenestül hiányzik a képről. Képtelen volt apja képét lelki szemeivel megjeleníteni. Nem látta az apját, mert tökéletesen szó szerint értette azt a kifejezést, hogy nem fogja viszontlátni. A szavak számára a tárgyak metaforái voltak, nem pedig reprezentációk. Ha javaslatom értelmében a pszichotikusok „konkrét gondolkodását” átlényegülési folyamatnak nevezzük, amelyben a kenyér és bor *valóban* Krisztus teste és vére, akkor ez a traumatizált, vagy ahogyan én gondolom, hisztériás gondolkodás, amelyet én „szó szerinti gondolkodásnak” nevezek, az egylényegűvé válás folyamata – amelyben a kenyér és a bor *mintha* megfelelne a testnek és a vérnek.

Mrs. Rose ájulási rohamai jelentésükben nagyon hasonlóak Mrs. Peters „epilepsziás” jellegű rohamaihoz: mindkettő izzó halálélmény. Mrs. Rose sem afóniássá, sem afáziássá nem vált, de ájulási rohamai alatt beszédképtelenségtől szenvedett, ami halálszerű állapotot sugallt. A születésének ideje körüli számos közeli haláleset azokat a körülményeket idézte, amelyeket André Green „halott anya” néven emleget. Amikor apja meghalt, halálában visszhangzott a többi érthetetlen csecsemő- és kisgyermekkorai haláleset. A későbbi halált, amire akkori életkorát figyelembe véve Mrs. Rose-nak emlékeznie kellett volna, illetve amit meg kellett volna értenie, ehelyett a korábbi módon kezelte lelkileg. Ennek nyelvi következménye lett – megtanulni igen, de teljes mértékben megragadni nem volt képes a nyelvet. Az, aki egy érthetetlen halálesettel azonosul, beszédében sem lehet teljesen eleven. Ez először a tárgy és a jel közötti önkényes kapcsolat meg nem értésében mutatkozik meg. A halál, a születéssel együtt, az abszolút önkény megnyilvánulása.

A trauma sebet üt, amelyen keresztül a személyiség kiürül; az üresség elakadt lélegzetének nyomában esetleg – a sokk erőszakos jellegével való azonosulásként – harag vagy gyűlölet támad. Ez az állapot nem tartható fenn, ezért gyakran megszűnik, és helyét egy színleges vagy pseudoállapot tölti be. Ami számomra ebben érdekes, az a nyelv helye a traumára adott válaszban a beszélgető kúra kontextusán belül. Röviden már beszámoltam róla, hogy Mrs. Rose és Mrs. Peters esetében a szavaknak mennyire nem volt érzékelhető kapcsolatuk referenseikkel. Egy másik beteg ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A Zen végén a fa az fa. Remélem, hogy ez az analízis

végén is így lesz; mégis félek, mert a fa a Zen kezdetén is fa – viszont nem fa a fa az analízis előtt”. Úgy vélem, a trauma szenvedő alanya saját nyelvi szintjén húzódik vissza a valóság elől. Ám valami azután új energiával tölti fel a nyelvet, és így két nyelvi szint alakul ki. Amelyiket beszél a beteg, az a mímelt konszenzusnak a nyelve vagy a hallottak kényszeres ismételtetése – ez lehet halandzsa, plagizálás vagy, mint Mrs. Peters esetében, elfogadhatónak tűnő mondatok összefűzése. Mivel ehhez a nyelvhez nem járul értelem, ide illik a hisztériások notórius hazudozása is. Ez a nyelv pszeudoszimbolikus. Az utánzott vagy pszeudoszimbolikus nyelv második szintjén valóban vannak referensek, de úgy gondolom, ezek szexualizáltak.

Mrs. Rose tizenegy éves volt, amikor apja egy ritka és rettenetes betegségben meghalt. Az apát otthon ápolták, nem annyira családi megfontolások, mint inkább a szegénység miatt, és öntudatlan volt, amikor haldokolt. Mrs. Rose csak arra emlékezett, hogy azt kívánta, bárcsak meghalna. Mrs. Peters folyamatosan apja halálát kívánta. Ez az a forgatókönyv, amely Freud szerint Dosztojevszkij hisztériás epilepsziájának hátterében húzódik. Rohamai során Dosztojevszkij saját meggyilkolt apjává vált; most az apa vagy, aki lenni akartál, csakhogy halott apa vagy. Álmában Dóra talán ugyanezzel a konfliktussal került szembe: éppolyan intim kapcsolatban lehetsz anyáddal, mint amilyenben apád állt vele – de csak akkor, ha ugyanolyan csendes maradsz, amilyen ő lenne az általad megálmodott halálban.

Rend és világosság teremtése a megnevezés révén széleskörű vita tárgya, csakhogy az ember élményeinek rendje és rendetlensége interaktív folyamat. Mrs. Peters minden bizonnyal kiszolgáltatottnak tekintette magát a saját megnevezetlen testrészei okozta rendetlenségnek, ám ez egyben arra is szolgált, hogy egy nagyobb rendetlenséget tartson féken vele, ami máskülönben maga alá temette volna. Csak amikor már eléggé biztonságban érezte magát velem, akkor engedhette meg magának, hogy egy megnevezetlen száj, orr és így tovább okozta kisebb mértékű rendetlenségről lemondjon. Gemma Corradi Fiumara kitűnő leírását adja ennek, amellet érvelve, hogy a nyelvelsajátítás a tárgykapcsolatok szociális kontextusán belül játszódik le:

„[...] paradox módon még a szimbolikus kapcsolatok elleni támadásról – nevezetesen (amint a mentális patológia súlyosabb eseteiből tudjuk) a zavarra és összeomlásra való törekvésről – is kiderülhet, hogy a szervezetségre irányuló aktív erőfeszítést foglal magában, amely kívánatosabb a felfoghatatlan szituációkban elmerülő passzivitásnál. Esetünkben ugyanis a szelf szubjektív magja az, ami létrehozza a rendetlenséget, ellentétben azzal, amikor a kaotikusnak érzékelt környezet temeti maga alá”. (16)

Ez a folyamat azonban egyénenként más és más. Mrs. Peters számára a rendetlenség fölötti uralom fenntartása kétségtelenül fontos volt, de ugyanilyen fontos volt a zavar létrehozásából nyert izgalom is. Ez visszajára fordította a traumát – a fájdalomból öröm fakadt, vagy Bion szavaival, erotizálódott valami elhibázott.

Az emberi kapcsolatok szempontjából a szimbolizálás képessége azon múlik, mennyire képes valaki olyan pontra helyezkedni, ahonnan saját magát a másikkal való kapcsolatában látja. Tom Brownnak, Mrs. Rose-nak és Mrs. Petersnek egyaránt nehézségei voltak ennek a pontnak a megtalálásában – a szülő, aki ezt a pontot biztosította volna, meghalt, és inkább mimetikusan azonosultak vele, mintsem hogy egy kapcsolat elkülönült tárgyaként éltek volna meg. Egyszerűen fogalmazva, a három beteg egyike sem vette észre, milyen nehéz lehetett a szülőnek elveszítenie gyermekét: saját maguk fel nem ismertségének ezt megelőző traumatogén állapota túlságosan súlyos volt ehhez a felismeréshez. Csupán szimbolizálhatatlan hiány jöhet létre akkor, ha nincs fogalmunk róla, mit jelent elveszíteni valakit. Mindhárman vagy a „túlzott” ottléttől, az összes lehetséges úr betöltésétől, vagy pedig a háttérben alternatívaként meghúzódó nem-léttől szenvedtek: a másik elvesztésének meg-nem-értése arányban állt azzal, hogy mennyire nem tudták felfogni, mit jelenthet valakinek létezni nélkülük. Ezért voltak képtelenek belépni jelenlét és hiány, lét és nem-lét játékába – nem volt számukra elérhető a tudás, hogy noha a világban maradtak, halott vagy elhagyott szülőjük számára elveszettek voltak. Nyelvi konstrukcióik normálisnak tűntek, de az említett lehetőség híján bármely szimbolizáció csak pszeudoszimbolizáció lehet.

4.

A halál vagy elhagyatás általi veszteség volt az az esemény, ami ezeket a betegeket a reflexivitás hiányának állapotába taszította, vagy vissza abba a szkizmát megelőző helyzetbe, amelyben a szülőtől különbözőnek láthatták magukat. A sérülést okozó esemény a szelf törlését hozza létre, amely ezután olyan régi minták követése által él tovább, amelyekben a felismerés alapvető és ugyanakkor bizonytalan. A régi minta csupán ismétlődni és újraérvényesülni képes; változni képtelen, mert nem válhat történetivé. Nem válhat azzá, ami, azaz részévé a múltnak, mert ahogyan megélik, az a jelen, amely másként üres volna nélküle. Ez a jelenként használt múlt azonban a szelf áldozatként való eltörlésének a konkretizálása. Ha valakit meggyaláz

egy esemény, jelenlétét egy előző élmény által kell megmutatnia, amelyben áldozat volt, mert a hiány aktualizálhatóságának egyetlen módja az áldozatként létezés. Max Hernandez betegének megerőszőszakolását senki sem vette észre (ez a fel-nem-ismerés pedig az élménnyel együtt őt is eltörölte). A terapeuta számára viszont csak úgy volt képes ábrázolni ezt, hogy önmagát nem kívánt figyelem áldozataként tüntette föl. Winnicott szerint nincs csecsemő anya nélkül; kiterjeszthetjük ezt az állítást a gyermekkorra is. A nukleáris család azt a kérdést veti föl, hogyan lehetséges szülő nélkül gyermeknek lenni. Ha egy szülő meghal, vagy eltűnik, kicsoda vagy micsoda a hátrahagyott csecsemő vagy gyermek? Nem az identitás, hanem a helymeghatározás kérdése ez.

A gyermek, aki nem érti, hogy mit veszített el a halott, csupán a halál áldozatának helyét töltheti be; ilyen árvaságban nem gyermek lesz, hanem halál által megjelölt személy. Ha az egyik szülő meghal, vagy eltűnik, a gyermek számára túlságosan intim, túlságosan incestuózus a történetre vonatkozó kérdést föltenni a másik szülőnek; kérdés csupán a szülők egymás közötti viszonyáról tehető föl, mivel nincs gyermeki pozíció, amiről kérdezni lehetne. Ez az a viszony, amiről a gyermek fantáziákat fog szőni, ami nem hagyja nyugodni, és ami majd környezete általános szexualizálásához vezeti őt. A halál és az eltűnés időtlen ikonként ragadja meg a szülők közötti szexualitást. A trauma elszenvedője inkább az ősjelenet statikus ikonjának van birtokában, mintsem a mozgás lehetőségét hordozó Ödipusz-háromszögnek. Tom Brown attól rettegett, hogy nem fogja megismerni az anyját, ha az (titokban) esetleg mégis életben volna. Elpanaszolta, hogy apjuk sohasem beszélt halott anyjukról a gyermekeinek – ami valóban így lehetett, mivel az ősjelenet túlzott intimitásának hasonló érzése keríthette őt is a hatalmába. A gondolat, hogy anyja valahol még mindig a közelben van, arra utal, hogy Tom elméjének ez a része nem tudta, mi a halál – mint ahogy a kisgyermekek valóban nem tudják. Anyja halálától összeroppanva azonosult vele (űrhajósisak), de aggódni nem volt képes miatta, mert az ilyen aggodalom szükséges feltétele, hogy tudjon az anyja szemével nézni – ez az állapot látszólag közel áll a mimetikus identifikációhoz, amelyhez szükségszerűen folyamodott, valójában azonban millió mérföld választja el attól.

Az írás a beszéddel szemben ennek a nézőpontnak a lehetőségét teremti meg. Az írásnak két szakasza van – a beszédben elfojtott nyom Derrida által leírt megjelenítése, és a kifejezés megszokottabb értelmében vett későbbi írás. A beszélgetőkúraként kialakult pszichoanalízis megfeledeznek arról, hogy alapítója saját hisztériáját nem a beszéd, hanem az írás révén

„kúrálta”. Könyvein kívül Freud *leveleket*⁶ is írt Fliesshez. Még ha a levél címzettjéhez nem is jut el, de amennyiben elküldik, írója valaki más számára jeleníti meg magát, így olyan pozíciót alakít ki, ahonnan érzékelni képes önmagát. Ha valaki az elevenség érzésével ír, akkor rendszerint rájön, nem is tudott róla, hogy effajta gondolatai vagy benyomásai lennének. Ez, véleményem szerint, az elfojtott nyom felszínre kerülése. Ahogyan a betegek rendkívül nehéznek találják a szabad asszociációt a pszichoanalitikus ülés során a félelem miatt, hogy mi szökik át, ha rés támad a cenzúra működésében, ugyanúgy állja útját az ismeretlen gondolatnak határőrként a gátlás az írás elakadásakor; a megakadás szilárd védelmet biztosít.

A kitartó aktív írás képessége új elhelyezkedést követel meg. Ez megfordítva is igaz, az írással való próbálkozás elősegítheti ezt az elhelyezkedést. Az írott kommunikáció elképzelt befogadója fölismeri azt, aki ír. Tom esetében az írás nem az anya testének üres lapjával való érintkezést (Derrida, Strachey, Klein) jelentette, hanem annak a fölismerését, hogy ez a vágy felszínre törhetne, ha érzékelhetővé válna az anya fájdalma amiatt, hogy halálával elveszíti fiát. Az anya és a fiú vesztesége nem azonos: a fiú anyja iránti vágya nem keverhető össze az anya fia iránti vágyával – mindketten akarják egymást, de a haldokló anya és az életben maradó fiú vágyai elkülönültek és különbözőek. Az anyai vágy és a fiú szükséglete ehelyett itt összekeveredett. Hogy az írás által megláthassa önmagát, az azt jelentené, hogy látja az anyját ahelyett, hogy az anyjává legyen. Minthogy az írás reflektív tevékenység, be kell látni annak a lehetőségét, hogy a másik, a címzett nincs jelen. Beszélni hallgatóság nélkül „őrület” – írni annak tudatában, hogy talán nem lesz olvasónk „ésszerű dolog”. Írni persze e tudás nélkül is lehet.

A sérülést okozó esemény megfoszt a felismerés képességétől. Az ember fejlődése a felismerés ingadozásokkal teli folyamata; hiányában mimetikus, identifikációs tartalékainkra szorulunk, egyszerűen azért, hogy valahol „ellegyünk”; a nyelv éppúgy azonnal organikus és mimetikus mint a test. A trauma elszenvedője – valaki más bőrébe bújva – nem reflektív módon beszél (esetleg ír). Ha a történet fiktív, és a szavak hazudnak, annak az az oka, hogy a referensekhez való önkényes viszony nem igazolható. Ilyenkor a jelölők szabad keringésében a szavak asszociációs alapon bukfenceznek elő (a lacani nyelvi program paródiájaként) egyik a másik után, és az egyik ember hazugsága kiváltja a másikat. A szavak pszeudoszimbolikus, plágiumjellegű imitációk vagy metaforák, amelyek inkább prezentálnak, mintsem rep-

⁶ Az angol „letter” egyaránt jelent betűt, írásjelet és levelet, írott közlést. (*A ford.*)

rezentálnak. Mrs. Rose és Tom Brown „lelki szemeikkel” nem láthatták az apjukat, illetve anyjukat, Mrs. Peters apját jelenként a gyomrában tartotta meg. A szavak hasonló módon használhatók: lehetnek metaforák, mintha inkább volnának dolgok, mint szimbólumok.

Ann Sexton kitűnő leírását adja az inkább prezentációkként, megfeleltetésként, mintsem reprezentációkként vagy szimbólumokként használt szavaknak a „*Said the Poet to the Analyst*” (Mondta a költő az analitikusnak) című versében:

*My business is words. Words are like labels,
or coins, or better, like swarming bees.
I confess I am only broken by the sources of things;
as if words were counted like dead bees in the attic,
unbuckled from their yellow eyes and their dry wings.
I must always forget how one word is also to pick
on another, to manner another, until I have got something I might have said...
but did not.*

*Your business is watching my words. But I
admit nothing...⁷*

Úgy vélem, ha egy véletlen, egy baleset, egy esemény vagy helyzet sérülést okoz a védőpajzson, a személyiség az elviselhetetlen nehézségekre adott régi válaszait eleveníti fel, olyanokat, amelyek másként sohasem kerülnének napvilágra. Ezek lehetnek viselkedésbeliek, testiek, de lehetnek nyelviak is, amilyen az imitáció nyelve, és egyszersmind az elsődleges folya-

⁷ Szavakban utazom. Címkék a szavak
vagy érmék vagy inkább zsongó méhrajok.
Bevallom, meg csupán a dolgok forrásánál roppanak;
mintha padláson döglött méhek számláltatnának meg a szavak,
sárga szemük, száraz szárnyuk különváltan ragyog.
Felejtennem kell mindig, hogy egyik a másikat
hogyan szemeli ki, miként mesterkedik, mígnem talállok valamit, amit mondathattam
volna...
de nem mondtam

*A te dolgod, hogy figyeld szavam. Csakhogy én
semmire sem vagyok vevő...
(A versrészlet Hárs György Péter fordítása)*

mat felépítésének nyelve. Az álom nem az másodlagos folyamatok logikájával dolgozik, hanem azzal, amit Freud sűrítésnek, eltolásnak és szimbolizációnak hívott, majd Lacan, a nyelvészet fogalmainak felvonultatásával metaforává, metonímiává és szimbolizációvá nevezett át. A traumatikus nyelv az álmok vizuális nyelvének verbális változata; a szavak metaforák, hasonlatok és szimbolikus megfeleltetések; a bensőséges, de bensővé mégsem vált tárgyak státuszával rendelkeznek; és inkább válnak az érzés, mintsem a jelentés kifejeződéseivé.

Pándy Gabi és Hárs György Péter fordítása

IRODALOM

- BION, WILFRED (1993): Attacks on Linking. 1959. In: *Second Thoughts*. New York: Aronson. 93–109.
- CORRADI RUMARA, GEMMA (1992): *The Symbolic Function: Psychoanalysis and the Philosophy of Language*. Oxford, UK: Blackwell.
- FREUD, SIGMUND (1953–1974): On the Psychological Mechanism of Hysterical Phenomena. In: *The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud* 24. kötet. London: Hogarth. 3: 25–39.
- GREEN, ANDRÉ (1986): The Dead Mother. In: *On Private Madness*. Malison, CT: International Universities Press. 142–173.
- GREENBERG, VALERIE D. (1997): *Freud and His Aphasia Book: Language and the Sources of Psychoanalysis*. Ithaca, NY: Cornell UP.
- KLEIN, MELANIE (1975): The Role of the School in the Libidinal Development of the Child. 1923. In: *Love, Guilt and Reparation, and Other Works, 1921–45*. London: Hogarth. 59–76.
- MCDougALL, JOYCE (1989): *Theatres of the Body: A Psychoanalytical Approach to Psychosomatic Illness*. New York: Norton.
- SEGAL, HANNA (1981): Notes on Symbol Formation. 1957. In: *The Work of Hanna Segal: A Kleinian Approach to Clinical Practice*. New York: Aronson. 49–65.
- SEXTON, ANNE (1988): Said the Poet to the Analyst. In: *Selected Poems*. Diane Wood Middlebrook–Diana Hume George szerk. Boston: Houghton Mifflin.
- STRACHEY, JAMES (1930): Some Unconscious Factors in Reading. In: *International Journal of Psychoanalysis* 11: 322–331.

Sándor Ferenczi SELECTED WRITINGS

Edited with an introduction by Julia Borossa

- ‘Understanding Ferenczi is an essential constituent to the history of Freud and his whole school’ Paul Roazen
- This is the only widely accessible collection of Ferenczi’s work available in English, including work never before translated.
- In his concern with the conflicts in the patient-analyst relationship and his daring development of therapeutic technique, Ferenczi anticipated many of the concerns and criticisms surrounding psychoanalysis today.
- A key figure in the history of psychoanalysis

Sándor Ferenczi (1873–1933), probably Freud’s closest collaborator, was totally committed to the huge potential of psychoanalysis. And yet, as his stimulating writings reveal, he was equally alert to its dogmas and dangers, anticipating many of the criticisms which are common today.

This intriguing anthology is the only widely accessible collection in English and contains newly revised translations of his essays by Julia Borossa as well as some essays never before available in English. Here are his insights into spiritualism, symbolism and sexuality; the nature of love; the origins of male and female homoeroticism; the deep impact of trauma; and the complex links between body and psyche. His later works, and particularly the astonishing ‘Clinical Diary’ (unpublished until 1985), show him to have also been a fearless experimenter with new therapeutic techniques. At a time when Freud is increasingly under attack, Ferenczi brilliantly challenges the institutional rigidity of psychoanalysis while celebrating its power to illuminate and improve our lives.

0140 248420 384pp □8.99
published September 99

For more information
please see our website
www.penguin.com
or contact Penguin Press
Marketing Department,
27 Wrights Lane, London W8 5TZ

If you would like to receive an inspection copy of the above book please fill out the slip below:

ISBN: 0140 248420

TITLE: SELECTED WRITINGS SANDOR FERENCZI

NAME:

DEPARTMENT:

ADDRESS:

COURSE/S TAUGHT:

NUMBER OF STUDENTS ON COURSE:

Please tick this box if you do not wish to remain on our mailing list

Please return this slip to: Penguin Books Ltd, FREEPOST, 27 Wrights Lane, LONDON, W8 5FZ